

УДК: 323.22/28(477): «XX–XXI ст.»

О.В. Лисенко
(м. Київ)

ВНУТРІШНЬО- ТА ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ПРІОРИТЕТИ УКРАЇНЦІВ на початку XX ст.

У статті проаналізовано наслідки проантантівської та пронимецької орієнтації українців для розвитку їхньої національної економіки, культури та суспільно-політичного життя на початку XX століття.

В статье сделан анализ последствий проантантовской и пронемецкой ориентации украинцев для развития их национальной экономики, культуры и общественно-политической жизни в начале XX века.

The article of O.V.Lysenko analyses the consequences of the pro-Atlanta and pro-German orientations of Ukrainians for the development of their national economics, culture, social and political life at the beginning of the XX century.

Сьогодні у суспільстві жваво обговорюється питання про існування в Україні трьох різних регіонів – Південно-Східного, Центрального і Західного, які начебто мають різні зовнішньополітичні вподобання й орієнтації. Південний Схід ніби тяжіє до Росії, Галичина тяжіє до Заходу, а Центр стоїть на роздоріжжі та вагається, куди йому йти – чи до Росії, чи до Заходу. Притому майже не чути голосів про те, що всі ці регіони, насправді економічно, культурно і духовно тяжіють один до одного. Політики дають різні, часто апокаліптичні прогнози, котрі, на щастя, не мають під собою реального підґрунтя й не відображають фактичного історичного розвитку української нації. Адже майже до кінця XIX ст. вся Україна – Південний схід, Центр та Галичина – були майже ідентичними територіями, де у сільській місцевості абсолютну більшість становили українці, а в містах – інонаціональні елементи. Різниця полягала лише у тому, що міське населення Заходу становили переважно поляки й євреї, Сходу – росіяни та євреї, Центру – поляки, росіяни й євреї. До 1861 р. взаємозв'язки між містом та селом в Україні затримувалися кріпосним правом. Це була реальна обставина, яка гальмувала розвиток української нації, а після його скасування українські селяни почали активно переселятися до міст. Одночасно з російських губерній поступово почав наростати потік робітників, бо заробітна плата в Україні на 50% перевищувала заробітну плату у Росії¹. Отже, у 60–80-х рр. XIX ст. в українському суспільстві розпочався природний процес поступової урбанізації. Надзвичайно важливим було те, щоб він і надалі продовжував відбуватися поступово, щоб консервативне за своєю суттю українське сільське господарство встигало переходити від екстенсивного до інтенсивного стану. Недотримання цієї вимоги вело до неспроможності забезпечення ним продовольчих потреб швидко зростаючого міського населення й, як наслідок, провокувало силову експропріацію у селян відповідних товарів. Ситуація погіршувалася також тим, що ще з часів Катерини II російський уряд усіляко гальмував розвиток сільського господарства в Україні.

В своїй праці «Українська революція і робітництво» О.П.Ресент зазначав: «У 60-ті роки XVIII ст. Запоріжжя вже позбулося економічної залежності від Росії і стало її серйозним торговельним конкурентом на Півдні. Це не могло не турбувати царський уряд, котрий втрачав контроль над козацькою старшиною і добре розумів, що економічна незалежність рано чи пізно поставить на порядок денний питання про незалежність політичну. Помітивши загрозу традиційній колоніальній політиці, Катерина II вжила превентивних заходів, щоб запобігти їй. Слід зауважити, що Катерина II зовсім не сприймала можливість самостійного розвитку України й на практиці проводила жорсткий, послідовний курс на її закабалення. Наслідки такої політики одразу ж глибоко позначилися на розвитку краю. Насамперед це стосується запровадження переважного права володіння землею некорінним населенням. Якраз росіянам і колоністам надавалися величезні пільги перед усіма іншими, хто хотів би цією землею володіти. Крім того, низька вартість українського земельного фонду не давала можливості корінному населенню бути конкурентоздатним у відстоюванні свого права на володіння землею. І останнє – кредити й позички росіянам та колоністам на пільгових умовах знову ж таки не давали корінному населенню можливостей для створення і зміцнення своїх господарств»².

При такому становищі сільського господарства в Україні воно об'єктивно було нездатне забезпечити продовольством постійно зростаюче міське населення й само потребувало постійних фінансових вливань. Але, замість очікуваної допомоги йому, наприкінці XIX ст. у південно-східних регіонах України відбулася інтенсифікація процесу урбанізації без відповідного перетворення сільського господарства. В той час у житті її суспільства сталися кардинальні зміни; причому все вирішувалося за тисячі кілометрів від етнічних українських земель, у далекому Санкт-Петербурзі. Справа в тому, що цар Олександр III вирішив змінити зовнішньополітичний курс Російської імперії із союзу з Австро-Угорщиною і Німеччиною на союз з їхніми супротивниками – Англією та Францією. Цей акт самодурства був шкідливим як для українців, так і для росіян. Для останніх новий союз означав стрімкий приплив величезних англо-франко-бельгійських інвестицій, котрі пригнічували природний розвиток молодого, недосвідченого й незміцнілого російського капіталізму. Крім того, з політичних міркувань розривалися налагоджені економічні стосунки з Австро-Угорщиною та Німеччиною, що також завдавало відчутного удару по розвитку російського капіталізму. Новий союз із недавніми ворогами проти колишніх спільників також не сприймався і серед широкого загалу, де ще добре пам'ятали, як новоспечені «друзі» грабували Росію у 1812 р. В той час уся вітчизняна історія, все патріотичне виховання у царській імперії базувалося на подвигах суворовських «чудо-богатирів», котрі разом з австрійцями воювали з французами в Італії, а потім спільно долали неприступні Альпи. Великою пошаною у російському суспільстві користувалися герої 1812 р., які вмирили за свою країну на Бородинському полі, до кінця захищаючи Багратіонові флеші чи батарею Раєвського, та не менш героїчні моряки-чорноморці, котрі ціною життя захищали Малахів курган від англо-французьких інтервентів під час Кримської війни 1853–1856 рр. Тому подібні політичні кульбіти Олександра III під корінь рубали всі моральні принципи, на яких виховувалася тогочасна російська армія. Все це в поєднанні з привнесеними англо-франко-бельгійським капіталом торгашеськими принципами взаємо-

стосунків між людьми сягло серед російського суспільства, особливо серед молоді, нігілістичне світосприйняття, презирство до таких понять, як Батьківщина й обов'язок перед своїм народом.

Не менше, а, можливо, і більш шкідливими були дії Олександра III для українців, котрі у той період були розділеними між Австро-Угорською та Російською імперіями. Якщо в часи, коли ці країни були союзниками, ця політична роздільність існувала лише на папері, й українці могли тісно контактувати між собою без будь-яких нарікань з боку властей, то тепер галичани і наддніпрянці стали підданими двох ворожих держав, а, як відомо, будь-які контакти із їх представниками завжди жорстоко переслідувалися охоронними структурами. Тому контакти між західними та східними українцями почали зводитися нанівець. Крім того, галичани змушені були у своїй діяльності всіляко підкреслювати, що вони не мають нічого спільного з наддніпрянцями, котрі служать Росії, а наддніпрянці, навпаки, – що вони не мають нічого спільного з галичанами, котрі служать Відню.

Однак найтяжчі для українців наслідки політики Олександра III спостерігалися в південно-східних регіонах, у яких величезні західні інвестиції призвели до стрімкого зростання промисловості. Щоправда, деяку користь від цього отримала й Україна. Так, О.Донік стверджує, що «у Катеринославі істотні зрушення відбулися наприкінці 70-х – протягом 80-х рр. XIX ст., коли через місто пролягла Катерининська залізниця, був споруджений міст через Дніпро. До кінця XIX ст. це місто перетворилося на важливий індустріальний центр Півдня Російської імперії, куди широким потоком вливалися капітали російських та особливо іноземних промисловців і банкірів. У 1897 р. у Катеринославі бельгійське товариство проклало одні з перших в Україні трамвайні колії, на початку XX ст. тут електрифікуються і телефонізуються вулиці та будинки, місто розбудовується і впорядковується. Відповідно стрімко зростало населення. 1910 р. у Катеринославі вже проживало 195 577 осіб п'ятдесяти національностей. З останньої чверті XIX ст. Катеринослав та прилеглий до нього промисловий регіон, з огляду на їх бурхливий індустріальний розвиток, сучасники не випадково називали «ною Америкою»³. На підтвердження своїх поглядів О.Донік наводить слова відомого вченого-історика Д.Яворницького, який писав, що «на високу ступінь економічне і промислове життя нашої губернії одразу піднялося, коли в надрах землі були відкриті багаті поклади залізної руди і кам'яного вугілля. Тоді Катеринославська губернія перетворилася на одну з найбагатших губерній у Росії, а саме місто Катеринослав стало великим фабрично-промисловим центром»⁴.

Однак негативні наслідки від стрімкого проникнення західного капіталу були значно суттєвішими. В той час у південно-східних регіонах України відбувався процес масового напливу російськомовного населення. О.Реєнт слушно зазначав з цього приводу: «Про перевагу прийшлого російського пролетаріату в складі робітництва України наприкінці XIX ст. свідчить Всеросійський перепис населення 1897 р. На території 9 українських губерній було зафіксовано 243 тис. робітників родом не з України. Цікаво, з яких же районів імперії прийшло це робітництво? Майже 70% їх, або 163 тис. чол., прибуло з 32 губерній Росії. Це насамперед Воронежська, Курська, Орловська, Пензенська, Рязанська, Саратовська, Симбірська, Тамбовська і Тульська губернії»⁵. Ситуація погіршувалася ще й тим, що переважну частину цього російськомовного

прийшлого населення становили некультурні та малоосвічені люмпени, які до того ж і не хотіли підвищувати свій культурно-освітній рівень, а надавали перевагу постійному пияцтву. Крім того, на початку ХХ ст. на 9 найбільших заводах Півдня України, кожний із котрих давав понад 10 млн пудів чавуну, тільки один із десяти робітників був українцем. Як наслідок, корінні пролетарі поступово асимілювалися або зовсім витіснялися росіянами⁶.

Все це було міною вповільненої дії, закладеною під самі основи української державності, і котра трагічно вибухнула під час національно-визвольної боротьби 1917–1922 рр.

Отже, розрив із своїми етнічними братами на заході й втрата моноетнічності на південному сході були вкрай болючими, негативними результатами для українців від волонтарських, шкідливих дій Олександра III, які згодом продовжив його наступник Микола II. За часів царювання останнього Росія у своєму запобіганні перед новими союзниками почала втрачати ознаки суверенної незалежної держави, зневажаючи свої власні політичні інтереси. Це, звичайно, повинно було викликати відсіч із боку тих російських сил, котрі негласно продовжували орієнтуватися на союз із Німеччиною та Австро-Угорщиною. Вже багато було сказано про те, що більшовицька партія тісно співпрацювала з впливовими силовими структурами Російської імперії. Можливо, багато тут і вигадок, але є об'єктивний факт, який не можуть заперечити найпалкіші прихильники Леніна й Сталіна, а саме те, що за всі роки «революційної боротьби з царизмом» жоден більшовик не був страченим, і лише один – Ф.Дзержинський – побував на каторзі. Це разом із пронімецькими діями ленінців свідчить про те, що думка про співпрацю більшовиків з орієнтованими на Німеччину впливовими російськими силовими структурами має під собою ґрунт. На жаль, сили, котрі стояли за більшовиками у своєму цілком справедливому бажанні розірвати угоди з Францією та Англією, зовсім не прагнули повернутися в часи германофіла Олександра II. Їхніми ідеалами були скоріше Катерина II й Микола I, які активно закріпачували та пригнічували український народ.

Ситуація погіршувалася тим, що на чолі Англії та Франції в той час стояли політики, котрі не розуміли, як важливо їм зберегти союз із Росією, а натомість безсоромно користувалися ситуацією й фактично грабували імперію, а особливо Україну. На українців «західні демократи» дивилися як на білих негрів, покірну, майже дармову робочу силу, котру можна експлуатувати по 12 годин на день, тримати впроголодь і зовсім не виділяти коштів на підвищення її культурно-освітнього рівня. Так, член Товариства сприяння російській промисловості й торгівлі С.Ф.Шарапов на одному з його засідань у березні 1899 р. виголосив різку промову з цього приводу. Він, зокрема, зазначив, що «тільки велика наївність наших фінансистів змушує їх думати, що у великих мільйонних підприємствах, заснованих на іноземні капітали, є що-небудь, окрім звичайного збирання вершків та пересічного промислового обкрадання, в якому російський народ (а до російського народу великоросійські шовіністи включали й українців – *О.Л.*) грає таку ж роль, як індуси, китайці, негри. Не випадково Катеринославська губернія досить відверто називається Білим Конго»⁷.

Але особливо активно викривала дії іноземних підприємців ленінська «Правда», котра переконливо доводила, що європейський капітал в умовах України забував про всю свою цивілізованість і у методах визискування трудящих був ні на йоту не кра-

щим від грабіжницького російського капіталу. Іноземні капіталісти, за висловом автора опублікованої в «Правді» робітничої кореспонденції з Маріуполя, «привчилися дивитися на місцеве населення як на робочу худобу та поводити себе тут так, як вони ніколи не осмілилися би поводити себе вдома». Й, вказуючи на підтримку царським урядом іноземних капіталістів у Росії, котрі вільно об'єднувалися для одержання більшого прибутку, «Правда» підкреслювала зовсім протилежне ставлення царизму до робітників, що в своїй же країні переслідувалися за щонайменшу спробу об'єднатися у спілку для поліпшення свого вкрай злиденного становища⁸.

В статті «Шахтарі на французьких копальнях Донецького басейну» «Правда» протиставила довготривалому робочому дню гірників (до 12 годин на добу) вкрай низькі їх заробітки (70–90 коп. на день), які не забезпечували навіть напівголодного прожиткового мінімуму. Тому шахтарі звичайно працювали навіть більше існуючого робочого дня, намагаючись підробити вечорами і в свята. До того ж вони були змучені численними штрафами за всяку дрібницю. Як образно висловилися автори статті, це було «не життя, а єгипетське рабство», а більшовицький депутат Державної думи Г.Петровський зазначав, що вона є «суцільний зойк шахтарів французької копальні». Ще гірші умови життя та праці були в контрольованій англійським капіталом Юзівці (нині – Донецьк – *О.Л.*). І про них «Правда» не раз повідомляла своїм, у тому числі й українським, читачам. Так, в одній з кореспонденцій з Донбасу пояснювалося, що мовчання 12-тисячного колективу Юзівського заводу – аж ніяк не ознака поліпшення умов життя та праці робітників, а наслідок страхітливої поліцейської сваволі, котра притиснула останніх, оточивши їх цілою мережею шпигунів⁹.

Як бачимо, той устрій, котрий на рубежі XIX–XX ст. склався у південно-східній Україні, лише помилково вважався і, на жаль, продовжує вважатися класично капіталістичним. Адже економічний розвиток завжди йде поряд із вільним розвитком громадянського суспільства – зростанням цивілізованої політичної й профспілкової активності значних верств трудящих, підвищенням їхнього матеріального стану, а отже, і нейтралізує їхню схильність до грабіжницько-погромницьких дій. У справді вільному ринково-демократичному суспільстві надзвичайно зростає роль інтелігенції. Саме на неї від правоохоронних органів переходить функція нейтралізації лівацько-погромницької ідеології на кшталт «смерть буржуазії». Безперечно, левову частку фінансових витрат на цю вкрай необхідну справу бере на себе великий та середній бізнес, який розуміє, що в противному разі він буде фізично знищений. Саме ця взаємовигідна взаємодія між капіталом й інтелігенцією робить країни західної демократії найбільш стабільними у суспільно-політичному і соціально-економічному плані. Саме тому, що великий бізнес прямо та відверто визнає свою фінансову відповідальність за матеріальне благополуччя інтелігенції, ці держави досягли такого значного прогресу й стабільності. Однак в умовах Наддніпрянської України великий англійський, французький та бельгійський капітал і не думав брати якихось фінансових зобов'язань перед місцевою, українською інтелігенцією. Натомість своїм безсоромним здирицтвом по відношенню до місцевих українських та російських робітників останній викликав серед них масове соціальне невдоволення й тим самим сприяв посиленню тут грабіжницько-погромницьких настроїв, для нейтралізації котрих він змушений був опиратися на каральні, силові структури імперії, в яких були надзвичайно сильними пронимецькі

настрої. Тобто відмова західного капіталу від співпраці з українською інтелігенцією змушувала його шукати захисту у тих, хто його таємно ненавидів і бажав загиніти.

Вивчаючи матеріали та документи початку ХХ ст., можна лише дивуватися, наскільки жорстко ставилися російські силові структури до тих, хто намагався вирішити існуючі в суспільстві проблеми мирним, цивілізованим шляхом, і наскільки ліберально до тих, хто (насамперед більшовики) закликав до нещадної боротьби із західним капіталом та проантантівською російською владою, котра йому протегувала. Все робилося для того, щоб у суспільстві виникла думка, що з існуючим режимом не можна знайти компроміс, як учать боязкі інтелігенти, й є лише один вихід – знищити його, як закликають безстрашні більшовики. Останні, справді, вели себе як люди, котрим нічого боятися, і це справді було так, бо за ними стояли ті, хто мав би з ними боротися. Так, згадуваний вже Г.Петровський, який тільки з травня 1913 р. до травня 1914 р. опублікував у «Правді» 36 матеріалів, котрі викривали злочини капіталістів в Україні, писав на її сторінках стосовно становища юзівських робітників: «Юзівка – це найзатримленіше місце на півдні після Баку – дим, кіптява не дають дихати, бруд, сморід, розбій...здавалось би, необхідно власті претерплячій спрямувати всі зусилля на те, щоб хоча трохи це пекло життя скрасити зовнішнім благоустроєм і наданням права займатися культурною діяльністю. Та ба! Швидше ріка назад потече, ніж наша влада допустить шкідливу для себе справу насадження культури»¹⁰.

Як бачимо, більшовики у той час захищали не лише соціально-економічні, а й культурні потреби українців. Рішуче і безкомпромісно виступили вони в 1914 р. на захист святкування 100-річного ювілею Т.Шевченка, нещадно ганьбили та показували великодержавницько-чорносотенну суть тих російських сановників, котрі утискували українців. Так, 5 і 6 березня 1914 р. більшовицька газета «Правда» повідомила про внесені соціал-демократичною фракцією Державної думи запити до уряду щодо обмеження ним національних прав українського народу, у тому числі й заборону відзначити столітній ювілей із дня народження Великого Кобзаря¹¹. В результаті більшовицька партія та ті реакційні російські сили, які стояли за нею і чие справжнє чорносотенне, шовіністичне обличчя проявилось трохи згодом, напередодні Першої світової війни спромоглися завоювати значний авторитет серед широкого загалу українського суспільства, у тому числі й серед певної частини наївної та довірливої інтелігенції.

В той же час успіхи української еліти у справі популяризації своїх ідей були значно скромнішими. Причиною цього було те, що в складних суспільно-політичних і соціально-економічних умовах кінця ХІХ – початку ХХ ст. їй доводилося діяти, користуючись незначними матеріальними й фінансовими коштами, що надзвичайно утруднювало та гальмувало українську національну справу. У розвинутих європейських країнах і США основний фінансовий тягар у справі підвищення рівня національної культури й освіти лягають на державу та великий капітал; інтелігенція ж виступає як сторона, котра за гарну матеріальну винагороду виконує цю роботу. В умовах же наддніпрянської України, де ні російська влада, ні великий іноземний бізнес не вкладали ніяких коштів у національний розвиток її народу, інтелігенція сама мусила створювати власні національно-культурні, освітні й видавничі інституції, тобто займатися не притаманною для себе справою і робити це за активної протидії уряду та його силових структур.

Захист власних національних промислових, фінансових й комерційних установ стало для українців нагальною потребою після того, як стало зрозумілим, що велика інонаціональна промисловість починає становити загрозу для розвитку вітчизняної – від дрібних кустарних промислів до більш економічно потужних підприємств. Адже для розширення обсягів виробництва власник мусить продавати свою продукцію за завищеними цінами, вкладаючи отримані надприбутки в розвиток та модернізацію свого бізнесу, а якраз цього національний капітал і не міг робити через великий обсяг товарів інонаціональної промисловості. Тобто великий іноземний капітал, котрий у власних країнах був інструментом стабілізації суспільно-політичної ситуації, у колоніальних умовах Наддніпрянської України лише створював соціальну напругу та, якщо й не повністю знищував, то дуже відчутно стримував розвиток національних продуктивних сил.

Вітчизняна еліта, не маючи достатніх матеріальних і фінансових можливостей для консолідації українського суспільства шляхом організації культурно-освітньої та економічної діяльності, змушена була переважну частину необхідної для національного поступу роботи виконувати як представники імперських офіційних установ. Безперечно, царська влада ніколи б не стала терпіти, якби діяльність її службовців йшла врозрід з інтересами Російської імперії. Тому вітчизняна еліта повинна була вишукувати такий її шлях, котрий би одночасно задовольняв реальні національно-культурні, освітні та економічні потреби українського суспільства й не був би ворожим стосовно існуючого імперського ладу. Подібна діяльність вимагала від неї особливо обережної, зваженої поведінки, адекватного, прагматичного мислення, щоб не трапилося так, що, погнавшись за благородними, але недосяжними в існуючих історичних умовах цілями, втратити незначні, але реальні можливості для поліпшення життя українського народу.

Не маючи можливості виступити відкрито проти облудливої проантантівської зовнішньої та внутрішньої політики царизму, українці змушені були лавірувати у цих дуже непростих суспільно-політичних умовах. У цьому вітчизняна еліта, безсумнівно, програвала більшовикам, які мали можливість вести активну діяльність в еміграції й чітко і неоднозначно висловлювати свою незгоду з дійсно антинародною, згубною політикою російського уряду. Це в свою чергу давало лєнінцям значні можливості для начебто справедливої критики українців за «нерішучість» у відстоюванні соціальних та національних інтересів народу.

Ненависть проти англо-франко-бельгійських колонізаторів серед українців досягла свого апогею під час Першої світової війни, коли царська влада почала змушувати їх ще й віддавати життя за шкурні інтереси своїх колонізаторів. Ситуація погіршувалася тим, що переважна частина української наддніпрянської інтелігенції чи то в силу свого службового становища, чи через те, що вона справді вірила, що англійці та французи принесуть в Україну західну демократію, продовжувала визнавати абсурдний проантантівський курс Росії. Східноукраїнська політична еліта на чолі з С.Петлюрою активно підтримувала дії царського уряду під час Першої світової війни, коли він закривав українськомовні періодичні видання, після захоплення Галичини активно репресував місцеву інтелігенцію, знищуючи всі її культурно-освітні й економічні надбання, і після контрнаступу австро-угорських та німецьких військ навесні 1915 р. почав примусово депортувати галичан углиб Російської імперії.

Так, відомий український письменник й історик Г.Хоткевич, описуючи ті страхітливі події, зазначав: «Московські жандарми почали заарештовувати і вивозити кого попало. Згодом, коли австро-німецькі війська переступили західні кордони Російської імперії, почалася дика евакуація населення Холмщини, Підляшшя, Волині й Поділля... Люди йшли й гинули дорогою. Траплялися вантажні вагони, набиті самими дітьми, що по дорозі повмирали з голоду й спраги, або побожеволіли з переляку»¹².

Свої дії на підтримку злочинних дій російського уряду проантантівськи налаштована наддніпрянська інтелігенція пояснювала «вірністю союзницькому обов'язку», цілком відірваними від реальності сподіваннями, що демократичні Англія та Франція з вдячності за принесені в спільній боротьбі жертви допоможуть і українцям вийти на шлях цивілізованого європейського розвитку, й іншою нісенітницею, котра викликала у народі лише зневагу та огиду. Прості українські робітники й селяни, які жили впроголодь та щодня отримували з фронту звістки про вбитих і пораних своїх рідних та близьких, краще від власної інтелігенції розуміли, що марно чекати будь-якої вдячності від «союзників». Цікаво, що англо-франко-бельгійський капітал навіть не вважав за потрібне якимось фінансово підтримувати вітчизняну інтелігенцію, котра закликала українців до «вірності союзницькому обов'язку» й до «війни до переможного кінця», демонструючи тим самим цинічне використання в своїх корисливих інтересах проантантівських ілюзій деяких представників української політичної еліти.

Як наслідок, наддніпрянська інтелігенція почала стрімко втрачати свій вплив на українських робітників і селян. Натомість все більший вплив на втомлених від війни трудящих почали посилювати більшовики на чолі з В.Ульяновим-Леніним, котрі активно розвінчували проантантівську політику російського уряду та вимагали негайного припинення війни з Австро-Угорщиною й Німеччиною. Вони вели активну пропагандистську роботу у тилу, підбурюючи робітників до страйків, і на фронті, закликаючи повернути зброю проти власних генералів та можновладців. Ленінські ідеї знаходили повне розуміння в російських й українських трудящих, що, врешті-решт, призвело до того, що саме більшовики захопили владу у Росії, відразу ж розпочавши війну з Україною, на чолі котрої в той час стояла безпомічна соціалістична Центральна Рада. Як потім згадували сучасники тих подій, слова «Центральна Рада» і «Генеральний Секретаріат» стали для українського загалу лайливими. Їх сварили за те, що розпустили армію, не зміцнили влади, не провели земельної реформи, довели все до руїни, анархії, голоду. Й найгірше, що ненависть та зневага перекидалися на все українське – мову, газети, культуру, книги, побут¹³.

Використовуючи все це, а також свої попередні успіхи в ідеологічній обробці українського населення, більшовики під командуванням Антонова-Овсієнка 30 грудня 1917 р. розпочали агресію проти України. У своїх діях ленінці опиралися на своїх агентів, котрі напередодні вступу червоних до Катеринослава, Павлограда й Олександрівська вчиняли там заколоти, що суттєво полегшувало просування більшовиків. Переважна більшість українського війська або зберігала нейтралітет, або навіть чекала приходу більшовиків, які обіцяли забрати землю в багатих і роздати її бідним. Російські офіцери, котрих лише у Києві було близько 15 тис., вешталися по місту та кепкували з українців, бажаючи перемоги більшовикам, бо ті розмовляли рідною їм мовою. Потрібно сказати, що після приходу ленінців вони отримали належне. Так, військовий

лікар з чехословацького корпусу Герц спостерігав із вікна свого кабінету, як на вулиці Володимирській у 25-градусний мороз роздягали догола 300 офіцерів російської армії й розстрілювали по одному весь день. Взагалі, тим із них, котрі намагалися знайти спільну мову зі «своїми», російськомовними більшовиками, дісталось найбільше. 12 лютого 1918 р. вийшов наказ, згідно з яким усі офіцери мали з'явитися у визначене місце на реєстрацію. В одній кімнаті цього будинку їх записували, а в іншій, щойно вони входили, рубали шаблями по голові, били залізними ломачами. Таким чином було знищено до 5 тис. офіцерів¹⁴.

Враховуючи все вищезазначене, ми не можемо стверджувати, що взимку 1917–1918 рр. відбувалася російсько-українська війна. Як дуже правильно зазначала антибільшовицька газета «Воля народу», котра тоді ще виходила у Петрограді, «на кордонах України зустрілися не два народи, російський та український, а політичні табори»¹⁵.

Ті українські історики, котрі дотримуються точки зору, що взимку 1917–1918 рр. все ж відбувалася українсько-російська війна, можуть навести на свою користь той факт, що, ввірвавшись до Києва, банди Муравйова, Примакова та Ю.Коцюбинського розстрілювали людей лише за те, що вони розмовляли українською мовою й носили вишиті сорочки. І це чиста правда, але не можна не враховувати й іншого факту. Так само тими днями більшовики В.Затонський та М.Скрипник прямували вулицями Києва і розмовляли українською мовою. Їх схопили червоноармійці, затягли в якийсь двір та вже були б розстріляли, аби ті не мали посвідок за підписом Ульянова (Леніна)¹⁶.

Як бачимо, більшовики безжалісно розстрілювали російськомовних офіцерів і відпустили україномовних Затонського й Скрипника, як тільки дізналися, що вони ленінці. Ця тенденція зберігалася протягом усього більш ніж 70-річного більшовицького правління. Так, українські історики Л.Осавуленко та В.Засекін у своїй книзі «Гетьман України Павло Скоропадський» пишуть: «Зараз уже добре відомо, як у 1985–1987 роках до імперських концтаборів, де знаходилися українські політичні в'язні, рушили ватаги «своїх», «українських» комуно-кегебешників. Не всі нині відомі політики, котрі знаходилися в таборах і яким пощастило дожити до сьогодні, можуть зізнатися, про що з ними «від душі» бесідували «рідні» бійці видимого і невидимого фронту. Геть очманілим від недоїдання і психообробок політв'язням вони «раптом» повідомили таке, що в них перед очима світ пішов обертом... Приміром, що СРСР на межі розпаду, що можливе утворення національних незалежних держав, як ось – Україні, зі своїм гербом – тризубом, синьо-жовтим прапором і гімном, що можливі також і парламентські та президентські вибори в цих державах на «демократичній» основі. Та, що найголовніше, у всьому цьому можуть взяти участь і бути обраними і вони, сьогоднішні політв'язні... Є від чого сп'яніти, правда? Відразу з нар та й на парламентсько-президентські вибори, щоб очолити власні держави з власною валютою, кордонами, арміями і закордонними представництвами... Ого!»¹⁷ У той же час радянських офіцерів комуністичний режим безжалісно знищував в афганській кривавій бійні. Знову видно, що для останнього головним було не те, чи ти росіянин, чи українець, а чи будеш ти виконувати всі його накази. Якщо так, то тобі відкрито шлях нагору по соціальній драбині, якщо ні – то в афганську м'ясорубку.

Захоплення Києва бандами Муравйова на початку 1918 р. змусило українську еліту переорієнтуватися на союз з Німеччиною. 9 лютого представники УНР підписали

мирний договір з Австро-Угорщиною та Німеччиною, котрі визнали повну незалежність України, із свого боку вона зобов'язалася продавати цим державам продукти харчування – близько мільйона тонн хліба, а також продукти тваринництва. Якщо врахувати, що до 1913 р. у Наддніпрянській Україні збирали від 20 до 22 млн т. хліба і з них безболісно продавали до Європи 4 млн т., то згаданий один мільйон зовсім не обтяжував державу. До того ж німці розраховувалися за нього або твердою валютою, або давали в обмін промислові товари¹⁸.

На жаль, соціалістична Центральна Рада й після приходу німецьких військ продовжувала своїми безвідповідальними діями знищувати Українську державність. Збіжжя не продавалося, а обмінювалося на промислові товари; тому гроші у державну скарбницю не надходили; бюджет, якого, власне, й не було, не поповнювався. Промисловість взагалі не працювала. Торгівля припинила своє існування. Населення, не довіряючи уряду, ховало гроші вдома, а тому банки спорожніли, взяти в них кредит стало неможливо. На селі взагалі не спостерігалось будь-якої державної адміністрації, а тому люди не виконували наказів Центральної Ради. 24 березня 1918 р. вона створила новий уряд на чолі з студентом Політехнічного інституту В.Голубовичем, у котрому, однак, опинилися все ті ж недосвідчені в господарських та адміністративних справах діячі з числа есерів й есдеків. Новий уряд продовжував проводити націоналізацію землі, гарячково шукав гроші на впровадження у життя своїх постанов і збирався випустити нові, зрозуміло, інфляційні гроші. Все це поставило під загрозу зриву посівну кампанію в Україні. Селяни, які звикли мітингувати та грабувати, а не продуктивно працювати, не могли дати ради відібраним поміщицьким землям. Поля заростали бур'яном, засівати землю не було кому¹⁹.

Врешті-решт німцям, котрі сподівалися українським продовольством врятувати своє голодуюче населення, урвався терпець. В.Голубович і його однодумці з числа українських соціал-демократів були усунені від влади, й на чолі держави став гетьман П.Скоропадський. Знаходячись фактично під патронатом Німеччини, Україна була фактично забезпечена від агресії з боку Росії та могла зосередитися на відбудові власного економічного, культурного й освітнього життя, яке сильно постраждало під час Першої світової війни. Під час правління гетьмана в економічному житті України спостерігалася цікава тенденція. Йому вдалося майже відразу стабілізувати сільське господарство та легку кустарну промисловість, але не вдалося швидко запустити велику, котра продовжувала простоювати. Але цей факт аж ніяк негативно не відбився на житті переважної більшості українців. Продовольства і товарів першої необхідності було вдосталь. Більш того, дрібні, часто кустарні чи напівкустарні українські підприємства, об'єднавшись у спілки, почали активно субсидувати вітчизняну культуру, науку й освіту.

Виділяючи гроші українським школам, кооператори вимагали від них, аби учням тут викладалися основи кооперативної справи. Так, правління «Дніпросоюзу» надало фінансову допомогу Ржищівській гімназії на Київщині з умовою, що вона навчатиме своїх учнів кооперації. Крім того, «Дніпросоюз» на свої кошти організував кооперативну школу ім. В.Доманицького, в якій викладали українську мову, історію і теорію кооперації, українознавство, основи політекономії та статистики. Накладом «Дніпросоюзу» було видруковано величезну кількість нових шкільних підручників українською мовою. До жовтня 1918 р. він видав 4 млн друківаних аркушів²⁰.

При видавничому відділі «Дніпросоюзу» було створено склад книжок і книгарню для продажу його видань. Якщо за 6 місяців 1917р. продано друкованої української продукції на суму 142.232 крб, то в 1918 р. – понад 1 млн крб. За фінансової підтримки з боку «Дніпросоюзу» й «Українбанку» наддніпрянські просвітяни приступили до створення та відкриття українських університетів. На відкритті першого Державного українського університету у Києві 6 жовтня 1918 р. голова правління «Українбанку» Х.Барановський заявив: «Банк бере на себе ініціативу в справі утворення організації, котра дбатиме про матеріальну допомогу українському студентству, і сам допомагатиме цій організації матеріально»²¹. Під час відкриття просвітянами Державного українського університету у Кам'янці-Подільському 22 жовтня 1918 р. «Українбанк» асигнував 25 тис. крб. «Дніпросоюз» й «Українбанк» фінансували «Просвіти» на Катеринославщині та українське видавництво «Рух» у Харкові, київський «Союзбанк» опікувався київською «Просвітою»²².

Загальні збори подільської «Кредитової Спілки» в 1918 р. виділили кошти: на облаштування могили Т.Г.Шевченка – 1000 крб, на Подільський Крайовий музей – 1000 крб, на 2 стипендії у Крещенській сільськогосподарській школі – 1200 крб, Вінницькій «Просвіті» на утримання української гімназії – 5000 крб, на фінансову підтримку курсів для вчителів початкових шкіл Поділля – 1000, Стрільченецькій сільськогосподарській школі – 1000 крб, Куницькій «Просвіті» на побудову народного дому – 619 крб.²³

Елисаветградська «Кредитова спілка» в своєму повіті організувала широку мережу народних бібліотек, а колегія інструкторів місцевої «Споживчої спілки» фінансувала культурно-освітню працю місцевих «Просвіт». Полтавська «Споживча спілка» разом із місцевими об'єднаними «Просвітами» заснувала й утримувала своїм коштом історико-філософський факультет у Полтаві. Всього ж зусиллями просвітан і кооператорів на Полтавщині було засновано близько 100 сільських гімназій та 10 учительських семінарій²⁴.

Однак у той же час мільйони переважно російськомовних робітників голодували через те, що не працювали великі промислові підприємства й шахти. Більшовицькі агітатори вдало користувалися моментом і втлумачували їм, що в усьому винна самостійна Україна й що коли вона та Росія знову будуть разом, то їхні страждання закінчатся. Формально українці були не винні у злиденному становищі російських робітників. Адже ті працювали на Англо-французький капітал, який після приходу в Україну німців ганебно втік, кинувши їх напризволяще. Але у свідомості останніх ворогами були саме «самостійники-хохли», котрі об'їдалися в той час як вони та їхні сім'ї пухли з голоду. Тобто в українському суспільстві було закладено міну уповільненої дії, котра могла вибухнути будь-якої миті. Тому, коли восени 1918 р. Німеччина зазнала поразки у Першій світовій війні, Україна відразу ж зазнала агресії з боку більшовицької Росії. В своїх діях лєнінці опиралися на підтримку російськомовних робітників південно-східних регіонів України, всіляко нацьковуючи їх на корінне населення. Цими діями більшовики створювали в росіян ілюзію, що їхніми ворогами є мазепинці-українці, а в українців ілюзію, що їхніми ворогами є колонізатори-росіяни. Тобто більшовики працювали за класичною схемою «розділяй і володарюй».

Поваливши гетьмана П.Скоропадського, соціалістична Директорія на чолі з В.Винниченком та С.Петлюрою знову, як і Центральна Рада, не змогла організувати управління державою. Зазнаючи постійних поразок у новій війні з більшовиками, вона

не знайшла нічого кращого, як звернутися по допомогу до англійців та французів. Але останні, не визнаючи Україну незалежною самостійною державою, відхилили всі заклики С.Петлюри про допомогу й вирішили за краще підтримати неприхованого українофоба, генерала А.Денікіна, війська котрого нищили українські культурно-освітні інституції, заарештовували і розстрілювали національно-свідомих вітчизняних діячів. Хоча об'єктивно антантівцям навіть із власних шкурних інтересів у той час варто було б підтримати українців для протидії пронімецьки налаштованій більшовицькій Москві. Здаючи останніх, антантівці не лише прирікали на смерть та вигнання десятки тисяч свідомих, патріотично налаштованих українців і на голодомор мільйони селян, а й значно погіршували власне стратегічне та геополітичне становище.

Аналіз викладених у статті фактів української історії дозволяє зробити деякі висновки, а саме: 1. Вся Україна – Південний Схід, Центр та Галичина – є невід'ємними складовими частинами єдиної держави, з'єднаними між собою економічно, культурно й духовно. 2. За останні більш ніж сто років у результаті несприятливих зовнішньополітичних чинників, яким українці не мали змоги істотно протидіяти, справді намітився штучний розкол території України на Південний Схід, Центр і Захід. 3. Досвід цих років показав, що спроби українців не намагалися вирішувати свої проблеми самотужки, власними силами, а покладалися на «допомогу» західних країн чи Росії завжди приречені на поразку. 4. Сьогодні є конче необхідним припинити всілякі розмови про тяжіння окремих регіонів України до різних зовнішніх політичних сил та сконцентруватися на створенні умов для посилення економічного, культурного й духовного зв'язку між усіма українцями незалежно від місця їхнього проживання.

¹ *Решт О.* Українська революція і робітництво. – К., 1996. – С.29.

² Там само. – С.35.

³ *Донік О.* Купецтво України в імперському просторі. – К., 2008. – С.86.

⁴ Там само. – С.86–87.

⁵ *Решт О.* – Вказ. праця. – С.30.

⁶ Там само. – С.31–32.

⁷ *Лазанська Т.* Історія підприємництва в Україні. – К., 1999. – С.164.

⁸ *Сарбей В.* Історія України в дожовтневій більшовицькій пресі. – К., 1986. – С.52–53.

⁹ Там само. – С.53.

¹⁰ Там само. – С.54.

¹¹ Там само. – С.68.

¹² *Хоткевич Г.* Велика історія України. – К. 1993. – Т.2. – С.319.

¹³ *Осауленко Л., Заскін В.* Гетьман України Павло Скоропадський. – Луцьк, 2003. – Книга I. – С. 49.

¹⁴ Там само. – С.64.

¹⁵ Там само. – С.55

¹⁶ Там само. – С.64.

¹⁷ Там само. – С.11.

¹⁸ Там само. – С.65.

¹⁹ Там само. – С.76.

²⁰ *Вітанович І.* Історія українського кооперативного руху. – Нью-Йорк. – 1964. – С.241.

²¹ Там само. – С.241.

²² Там само. – С.243.

²³ Там само.

²⁴ Там само. – С.244.